
Očetje književnosti in otroci časa: spominske slovesnosti v produkciji začetkov hrvaške nacionalne književnosti

MARINA PROTRKA ŠTIMEC

V TEM POGLAVJU OBRAVNAVAMO spominske slovesnosti v hrvaški literaturi 19. stoletja: njihovo povezanost s procesi izrisovanja literarnega kanona, z vplivom na kolektivni spomin in s procesom nacionalne legitimacije v večjezičnem cesarstvu. Pri tem opozarjamo na razlike v načinih organizacije in izvedbe prve spominske slovesnosti, tj. proslave dvestoletnice smrti Ivana Gundulića, ki je potekala leta 1838 v Zagrebu, in poznejših proslav: »Gundulićeve slave« iz leta 1893 v Dubrovniku in nacionalne proslave iz leta 1901, posvečene Marku Maruliću. Diskurz, obseg, deloma tudi uporabljeni simbolni postopki, vsekakor pa vloga, pripisana velikemu pisatelju, pričajo o nedavnih spremembah v kulturnem polju pa tudi v politični in kulturni sferi, tj. o spremembah, ki jih sprožajo tovrstne javne, ritualizirane, performativne, telesne in emotivne prakse. Medtem ko je v prvem primeru mogoče govoriti o praksi, ki ustoliči izbranega avtorja s tem ko skrbi za potenciale njegovega življenja in dela (*vita*), je v poznejših slovesnostih prepoznati usmerjenost k dinamično-perpetualnemu *cultusu*, preko katerega je razmeroma trdno avtorsko mesto zdaj postavljeno v širše družbene okvire.

Danes se utegne zdeti nenavadno, celo paradoksalno, da literatura in umetnost v 19. stoletju vzpostavljata estetska načela lastnega ustvarjanja in presojanja, obenem pa se kot ključni gradnik vključujeta v družbene in politične procese, kakršna so narodna gibanja. Estetska avtonomija in družbeni utilitarizem se v tem obdobju ne izključujeta.¹⁵ Še več, po Petru Bürgerju

¹⁵ Proces vzpostavljanja relativne avtonomije literature, kakor ga razume Pierre Bourdieu (1983), se nanaša na relativno neodvisnost literature od gospodarskih, političnih, verskih in pedagoških okoliščin. Tu je tema kompleksnejša zaradi povezanosti estetske avtonomije in pedagoškega učinka literature. Prim. Bennett 1990: 169.

(1985–1986) ima prav dovršena in celovita umetnina relevantno družbeno nalogo. Poleg tega je literatura kot jezikovna umetnost razumljena kot prostor udejanjenja izvorne biti (genija), bodisi narodnega bodisi individualnega. Jezik, ki je po Wilhelmu von Humboldtju človekova prava domovina, se profilira kot sredstvo identifikacije in ohranjanja lastne specifičnosti, izjemna literarna dela in njihovi avtorji pa dobijo posebno mesto v kolektivnem imaginariju. Kanonični pisatelji delujejo kot predstavniki skupnosti in kot oporišča nacionalne identifikacije v zamišljenem projektu svetovne književnosti. Reprezentativnost kot novi kvalifikativ usmerja pozornost k avtorju kot osrednji instanci literarnega življenja, proces historizacije pa odpira perspektivo prevrednotenja in ponovnega pisanja literarne zgodovine. Slavna preteklost kot oporna točka legitimacije (novih) narodov zdaj vključuje tudi zgodovino nacionalne književnosti. Izpostavljanje reprezentativnih kanoničnih besedil po Gregoryju Jusdanisu izhaja iz potrebe, »da preteklost postane živa in vplivna v sedanosti. Obstane družb in tradicij ni odvisen le od spomina, ki hrani preteklost, temveč predvsem od oblikovanja hierarhije slavljenih besedil, ki so preživela svoj čas« (Jusdanis 1991: 60). Benedict Anderson (2007) ugotavlja, da novi evropski nacionalizmi svoje prizadevanje praviloma predstavljajo kot prebujenje iz sanj, pri čemer uporabljajo podobo, ki je popolnoma tuja na primer ameriškim nacionalizmom in ki predvsem v večjezičnih skupnostih zagotavlja vez z eno od starodavnih kultur. Tako Grki vzpostavljajo vez s helenistično kulturo, Italijani pa začnejo obujati Sveto rimsko cesarstvo, s čimer se proces nacionalne homogenizacije okrepi s perspektivo kontinuitete in zgodovinskosti nacije.

Ilirsko gibanje, pa tudi regionalna središča, ki so mu po mehanizmih delovanja sorodna, po ideološkem predznaku pa nasprotna, potrjujejo narodno identiteto in proizvajajo literaturo v ljudskem jeziku, s čimer sodelujejo pri ustvarjanju nacionalne prepoznavnosti v politično in kulturno kompleksnih cesarstvih. Lastno identifikacijo tudi v tem primeru spremlja historizacija, na podlagi katere so sedanja revščina, brezpravnost in podjarmljenost poplačani z imeni, dogodki in kraji slavne preteklosti. Slavna preteklost je običajno preteklost »slavnih mož«, čas velikih dosežkov ter kulturne, gospodarske in politične blaginje. Za Ilirce to preteklost predstavljata zlasti obdobji renesanse in baroka, krajevno pa predvsem Dubrovnik, imenovan »ilirske Atene«, nato pa tudi širši prostor Dalmacije. Tako je v 19. stoletju prvi kanonizirani pisatelj t. i. »starejše hrvaške literature« Ivan Gundulić (1589–1638). V skladu z modelom, ki ga je

podal Marijan Dović,¹⁶ dobi Gundulić v tem obdobju status »posvetnega svetnika«, svojevrstnega vladarja nacionalnega Parnasa, ki se mu, kot lahko vidimo na sliki Vlaha Bukovca iz leta 1895, v vrsti prihajajo poklanjat tedanji predstavniki kulturnega in družbenega življenja.¹⁷ Kanonizacija Gundulića poteka v kontekstu »vročice stoletnic«,¹⁸ ki je Evropo zajela konec 18. stoletja. Tovrstna slavlja v javnem prostoru omogočajo simbolno povezovanje posameznikov in javno izražanje zvestobe določeni ideji oziroma skupnosti v procesu družbenega »okvirjanja spomina«, kakor ta proces imenuje Maurice Halbwachs (1994). Te stoletnice je zaradi njihove performativnosti, fluidnosti, telesnosti in emotivnosti težko nadzorovati. Kakor bomo videli na primeru spominskih slovesnosti, posvečenih Gunduliću, se načrti organizatorjev hitro izjalovijo in dobijo popolnoma nov ideološki naboj, ki je včasih celo nasproten od načrtovanega.

¹⁶ V skladu z modelom, ki ga Dović razvije v tem zborniku, je najprej mogoče spremljati skrb skupnosti za prvotni korpus del Ivana Gundulića, ki se začne s projektom Hrvaške matice, ki leta 1844 kot svojo prvo knjigo natisne delo *Osman* s »kongenialno« dopolnitvijo Ivana Mažuranića. Tej fazi utemeljitve kanoničnega statusa (*inventio*) sledi distribucija Gundulićevih besedil, in sicer najprej v periodiki, pri čemer gre pogosto za kratke odlomke ali motivacijske stavke v časopisnih zaglavjih. Spremlja jih množenje sekundarnega korpusa, ki se kot del *cultusa* – reprodukcije kanoničnega statusa – povezuje z interpretativnimi prisvajanjem, rituali in indoktrinacijo, ki je vpisana v spominske prakse, o katerih govorimo. Status kulturnega svetnika je mogoče jasneje spremljati v zgodnejših fazah kanonizacije, medtem ko v fazah ob koncu stoletja kanonični avtor izgublja osrednje mesto v procesu utrjevanja nacionalnega diskurza.

¹⁷ Bukovčeva slika *Preporod hrvaške književnosti i umjetnosti* (Preporod hrvaške literature in umetnosti) je pravzaprav slavnostni zastor tedaj novozgrajenega Hrvaškega narodnega gledališča v Zagrebu. Inscenira klasicistični tempelj, v katerem Ivan Gundulić sedi na kraljevskem prestolu; poleg njega je vila (ali muza), ki mu šepeta na uho, pred njim pa pomembni predstavniki ilirskega gibanja, ki so se mu prišli poklonit.

¹⁸ Stoletnice velikih pisateljev (Shakespearja, Miltona, Danteja, Vergila, Petrarke, Cervantesa, Mache, Prešerna idr.) izhajajo iz zgodnejših oblik komemoriranja, ki jih na prepoznaven in ozaveščen način povezujejo s krajevnim razpoloženjem, načini in odnosi. Kakor ugotavljata Ann Rigney in Joep Leerssen (2014: 15), programi teh dogodkov pogosto vključujejo povorke meščanskih društev, polaganje vencev na spomenike, svečan sprevod, ponovno uprizarjanje določenih simbolnih in reprezentativnih prizorov, »žive podobe«, pesniške natečaje, iluminacije, »apoteoze«, izmenjave brzojavk s somišljeniki iz drugih krajev in navsezadnje bankete in zdravice.

Vlaho Bukovac: Hrvatski narodni preporod (Zastor), 1895, Zagreb

Komemoracija kot inauguracija: Gundulić in Ilirci

Ivanu Gunduliću je bilo kot prvemu kanoniziranemu avtorju hrvaške literature v 19. stoletju posvečenih več spominskih proslav, med katerimi bomo izpostavili dve: proslavo dvestoletnice avtorjeve smrti, ki so jo priredili leta 1838 v Zagrebu, in svečano proslavo ob postavitvi avtorjevega doprsnega kipa z reliefi v letu 1893 v Dubrovniku. Razlike v izvedbi med prvo in drugo svečanostjo kažejo kulturne in politične spremembe, pa tudi razlike v tem, kako se uporablja in utrjuje status kanoničnega avtorja v skupnosti.

Prva komemoracija, svečana proslava dvestoletnice Gundulićeve smrti, je potekala 20. decembra leta 1838 v cerkvi sv. Katarine v Zagrebu. Že kraj dogodka pa tudi sama svečanost in nagovor Pavla Štoosa imajo izrazit sakralni značaj. Kot poroča glasilo *Danica ilirska*, so spomin na to našo »največjo pesniško glavo« slavili v obliki maše za pokojnike: pokojniku so posvetili »veliki opatski rekviem«, ki ga je pospremil pevski zbor pod vodstvom Dragutina Klobučarića, ki je izvedel Mozartov *Rekviem*. V cerkvi so postavili tudi »velik katafalk z več sto svečami in s spomenikom, ki so ga pri vrhu krasili odlični simboli pesništva: lira, okronana z lovorovim vencem. Med mašo so bili

okrog katafalka postrojeni mladi gospodje z domačih krajev, vsi domoljubni slušatelji na Kraljevski Akademiji« (Anon. 1838: 201).

Te simbolne prakse izpostavljajo določen segment reprezentativne in, kakor pojav imenuje Anthony Smith (1997), uporabne preteklosti. Skupna preteklost se oblikuje s pripovedmi, kakršne so spominske slovesnosti, na katerih se v javnem prostoru zbere velika množica. Uporabna preteklost omogoči instrumentalizacijo, ustvarjanje pripovedi, ki bo ustrezala interesom sodobnikov, v skladu s tem pa se bo spremenil tudi status Ivana Gundulića. V času nacionalne homogenizacije in združevanja v okviru edinstvene ilirske ideje bo Gundulić postal metafora vstajanja slavne preteklosti, kar je razvidno tudi iz govora Pavla Štoosa.

V govoru, ki je najavljen kot »krona dogodka«, Štoos izhaja iz Lukovega evangelija, ki ga uporabi za moto svojega besedila: »Tako vam povem, prijatelji moji: ne bojte se tistih, ki ubijejo telo, zatem pa ne morejo storiti nič drugega.« (Štoos 1838: 205) Gundulićeva davna smrt, njegov neznan grob in njegovo razpadlo telo se spremenijo v podobo zgodovinske smrti skupnosti, minljivosti in častnosti, »neumrljivost« njegovega duha (genija), literarnega dela, ki ga je ustvaril, pa v podobo trajnosti duha naroda, ki se zdaj znova prebujata. V govoru, ki vsebuje vrsto elementov cerkvene pridige, Štoos uporabi znane metafore liturgičnega jezika, da bi pokop zemeljskega prahu preoblikoval v apoteozo pesnika oziroma naroda. Svečanost obravnava kot ponovitev pesnikovega pokopa, dogodek, v katerem se bo »zemeljski prah spremenil v svetle sončne žarke«, ovenelo cvetje nad grobom pa zdaj cveti v »podobi lovorovega venca« po vsej ilirski deželi (nav. m.). V Štoosovem imaginariju Gundulićev duh kot stoletna zvezda jezdi po slovanskem nebu in oznanja čas kolektivnega poleta, novo zarjo, ki jo simbolizira tudi zvezda danica kot simbol gibanja. V svoj govor, ki se popolnoma ujema s prepoznavnim buditeljskim imaginarijem novih evropskih nacionalizmov, kakor jih opiše Anderson, Štoos vključi tudi biografske podatke o Gunduliću, ki mu služijo za poantiranje avtorjeve eksemplarnosti. S sakralizacijo njegovega življenja in dela je Gundulić v Štoosovem govoru izpostavljen kot idejno in estetsko paradigmatičen, s čimer postane ogrodje za kolektivno legitimacijo. Gundulić je ponos ilirskega naroda, poudarja Štoos, »ki ga duh našega naroda za vekomaj izreka pred svetom«, njegov *Osman* je »krasna krona vseh epov, ki, čeprav se ne dviguje za celo glavo nad Homerjem in Dantejem, ne zasluži nič manj slave od njiju.« (207)

Kanonični avtor je tu hkrati tvorec vrhunskih estetskih dosežkov, predstavnik skupnosti in kulturni svetnik. Umetniško ustvarjanje je opisano kot prejemanje in prenašanje božjih darov, slika božanske ustvarjalnosti, ki prinaša blagor (oziroma slavo) narodu in povečuje Božjo slavo. Kakor okvir proslave – maša zadušnica – tudi sklepni del govora kaže, kako se prepoznavna oblika religijske prakse uporablja za vzpostavljanje novih, posvetnih vrednosti: za afirmacijo kanoničnega avtorja in nacionalno legitimacijo. Kot izpostavljen delček »uporabne preteklosti« je Gundulić tu sredstvo legitimacije nedavne preteklosti, s kateri si prizadevajo za afirmacijo malega naroda v večjezični in etnično heterogeni monarhiji. V tem kontekstu je uporabljen kot vez s svetom znanja in izobraževanja, samospoznanja in umetnosti, kot protiutež barbarstva, ki ga tudi pri Štoosu utelešata »Mohamed in njegov mesec«. ¹⁹

Dinamiko najdevanja in ohranjanja tako razumljene »uporabne preteklosti« je mogoče spremljati tudi pri poznejših komemoracijah v spomin na Gundulića. Način njihove izvedbe se je spremenil v skladu s spremembami v kulturnem in umetniškem polju pa tudi v siceršnji javni sferi. Kakor je pokazal Smith (1997: 38), lahko skupna preteklost, ki je prevzeta kot vir identifikacije, postane oporišče za podrejanje določene etnične skupnosti ali nacije. Tako se bo pri poznejših spominskih slovesnostih pokazalo, da se je Gundulić iz nekdanjega oporišča za homogenizacijo prelevil v sredstvo za nacionalno razlikovanje in prisvajanje.

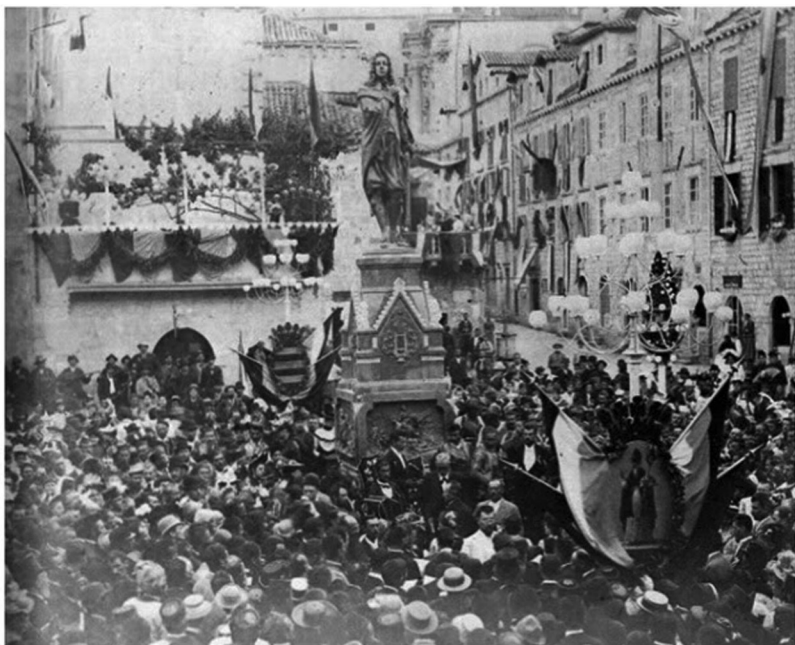
Gundulić: spori in apropiacije

Že leta 1888 je pri proslavi ob tristoletnici Gundulićevega rojstva opaziti, da so priložnostna besedila veliko manj vznesena od tistih, ki so bila objavljena v *Danici* pol stoletja prej. Tekst Huga Badalića pokaže, da je vrednotenje avtor-

¹⁹ Orientalizem se na različnih ravneh vpisuje v proces nacionalne identifikacije, ki jo generira književnost 19. stoletja. Med drugim je razviden tudi v reaktualizaciji izraza *antemurale christianitatis*, ki ga pri povezovanju prebujenega naroda z razsvetljskim Zahodom najdemo v značilnih besedilih tega obdobja. Sama kanonizacija Ivana Gundulića in njegovega *Osmana* poteka v kontekstu ilirskega slovanofilstva pa tudi v znamenju razlikovanja od barbarskega Vzhoda. Po Joanni Rapacki so razsvetljenci *Osmana* interpretirali v skladu z lastnimi stališči, tako da je Gundulić v njihovih interpretacijah postal »ideolog južnoslovanske, ilirske narodne skupnosti, v njegovem občudovanju katoliške Poljske kot dežele plemiške demokracije in potencialne zmagovalke nad polmesecem« pa so videli »izraz lastnega slovanofilstva 19. stoletja« (Rapacka 2002: 137).

jevega opusa in mesta v skupnosti že tedaj povezano z ocenjevanjem dosežkov generacije Ilircev. V nasprotju z njimi, piše Badalić (1888: 30), »mi danes, petdeset let pozneje, če ne ravno s pretiranim navdušenjem, pa vendarle z ljubeznijo in spoštovanjem prebiramo, tiskamo in proučujemo njegovo delo«. Nekdanji pesniški zanos zamenja »trezno obdobje v narodovem življenju«, v katerem smo z vztrajno marljivostjo prišli do poznavanja narodne literature. Badalić se v svojem nastopu sklicuje na spremembe, do katerih je v obdobju petdesetih let prišlo v literarnem in kulturnem polju: vzpostavitev estetskih načel, izpostavljanje kanoničnih avtorjev, razvoj literarne kritike in zgodovino-pisja, profiliranje literarnih časopisov, založništva in institucij (prim. Protrka 2008). S temi spremembami se je spremenilo tudi obravnavanje opusa Ivana Gundulića: še vedno je sicer ostal v središču pozornosti literarne produkcije, kritike in znanosti, toda zdaj kot predmet argumentiranih kritičnih pristopov. V javnem prostoru so se sočasno strukturirale politične stranke, med drugim tudi po kriteriju usmerjenosti k južnoslovanskemu političnemu prostoru (narodnjaki) ali k izključno hrvaškemu narodnemu gibanju. Poleg tega je integracija posameznih narodov, hrvaškega in srbskega, generala tudi posebne mednarodne odnose (prim. Goldstein 2003: 200–203).

V nasprotju z razmeroma skromnim interesom za komemoracije iz leta 1888 je *Vienac* leta 1893 zelo pozorno in s številnimi prispevki pospremil postavitev Rendićevega spomenika Gunduliću v Dubrovniku. Kakor poroča Stjepko Španić, so za to priložnost organizirali večdnevno svečanost, na kateri so sodelovali poslanci držav in regij, politični namestniki, posamezniki in predstavniki institucij in društev. **Španić že v prvem stavku svojega besedila razkrije prevladujoče nacionalne preference poročila:** »Veličasten spomin na kralja hrvaških pesnikov Ivana Franjina Gundulića je dobila najdostojnejši izraz v slavju, ki so ga priredili prejšnji mesec v zibelki in obenem središču stare hrvaške omike, v slavnem mestu Dubrovnik.« (Španić 1893: 486–488) V nadaljevanju njegovega besedila pa tudi v drugih prispevkih v isti številki *Vienca* je opaziti sklicevanje na nesporen status Gundulića kot očeta književnosti oziroma očeta narodne združitve. S slovesnostjo so po Španićevem mnenju izkazali hvalježnost in pieteto do svojega genija, obenem pa poslali v javnost krik razcepelje-nega naroda in žarek upanja na boljšo prihodnost.

»Gundulićevo slavje« ob postavljanju Rendičevega spomenika, Dubrovnik, 25. junija 1893

Spominske slovesnosti po Pierru Noraju (1998: 610) »dajejo obliko, definirajo in celo vzpostavljajo določeno vrsto napetosti, ki je ključna v danem obdobju«. Ta je v tem primeru vidna tudi pri obravnavi statusa pesnika, ki je na primer v reviji *Vienac* (1893) opisan kot »kralj hrvaških pesnikov« in »očče nove hrvaške in srbske književnosti«, s čimer postane vzvod za sondiranje politične napetosti hrvaško-srbskih odnosov. Regionalni usmerjenosti slovesnosti pa tudi nacionalno spravljivemu stališču organizatorja ni uspelo preprečiti eskalacije v sami izvedbi. Izvedbeni okvir, telesni in afektivni angažma udeležencev povzroči, da spominske slovesnosti ne potekajo po načrtu, ki ga je predvidel organizator (gl. Rigney in Leerssen 2014: 15), ter mobilizirajo udeležence in prerastejo v izraz svojevrstne zvestobe.

Protokol je namreč predvidel enakovredno in izmenično sodelovanje posameznikov in skupin iz vseh nacionalnih in regionalnih »taborov«, program pa naj ne bi razvnel nacionalnih strasti. Govori organizatorjev in besedilo pesmi

Jovana Sundečića,²⁰ s katero so pričakali udeležence, pričajo o prizadevanju, da bi v nacionalnem oziru upoštevali tako krajevne oblasti kakor cesarsko oblast. Zavest organizatorjev o možni eskalaciji napetosti med dogodkom je opazna tudi v pripravah na dogodek in v obravnavi tistih, ki so pokvarili predvideno svečano vzdušje. Po govoru in pesmih *U boj* (V boj) in *More adrijansko* (Morje jadransko), ki so ju zapeli hrvaški pevci, so začeli povabljenji silovito ploskati in vzklikati, zato je zbor na lastno pobudo zapel še pesmi *Glasna jasna* in *Ustaj rode* (Vstani, rod). Tokrat je izbira pesmi izzvala še burnejši odziv. »Zlasti pri pesmi *Glasna jasna*, pri refrenu 'Živela Hrvatska!', so vsi, stari in mladi, moški in ženske, začeli silovito vpiti 'Živela Hrvatska!« (Španić 1893: 487). To je preraslo v izgred, ki ga opisuje tudi Dragutin Jambrečak (1893: 541): »Naši pevci so s tem, ko so zapeli ti pesmi, odbor potegnili za nos, zato so jim naslednji dan poveljali sodelovati na koncertu.«

Izpad hrvaške nacionalne evforije so tistega dne zadušili, vendar ostaja viden kot refleks silnic, ki so povzročile dogodek in poznejša poročila o njem. Posebna slavnostna številka *Vienca* iz leta 1893 prinaša prispevke, v katerih Gundulića postavljajo v matrico nacionalne hrvaške in srbske književnosti, obenem pa očitno poudarjajo to, da sta Gundulić in mesto, v katerem je deloval, hrvaška. »Slovanstvo« v *Osmanu* poleg tega najpogosteje postavljajo v kontekst ilirske ideje, ki se je umaknila v prid odtlej prevladujoče ideje hrvaške narodne enotnosti. Pozneje so Gundulićeve komemoracije postale priložnost za to, da se pozicionira v odnosu do glavnih političnih opcij in izpraša usmerjenost in moč nacionalnih občutkov. Hkrati se na novo opredeli tudi stanje v kulturnem polju in oceni položaj zgodovine nacionalne književnosti, v kateri je ilirska ideja, kakor smo videli pri Španiću, postala mesto, v odnosu do katerega se oblikujeta lastna specifičnost in identiteta.

V dinamični sedanjosti dobi preteklost različne vloge. Poročevalci z javnih proslav se naprezajo, da bi pokazali, ali so bila izvedbeno uspešnejša hrvaška

²⁰ Jambričak navaja Sundečićeve verze, ki so bili pisani vzporedno v jekavici in ekavici, cirilici in latinici: »Mi vam, bračo, rastvaramo / Grudi naše, naša njedra / I svakog vas celivamo / Sred junačkog čela vedra [...] Dobro došli, u čas dobar! [...] / Mi Vam bračo rastvaramo: / Naša srca, njedra naša. / I žarko vas celivamo!« (Mi vam, bratje, odpiramo grudi svoje, svoje nedrije / In vsakogar med vami poljubljam / sred junaškega čela vedrega [...] Dobrodošli v dober čas! [...] / Mi Vam, bratje, odpiramo: / Srca svoja, svoje nedrije / In žarko vas poljubljam!«

ali srbska društva. Avtorji kritičnih člankov in pregledov še naprej redefiniirajo nedavno literarno zgodovino. V primerjavi z obdobjem ilirizma se je spremenil način razumevanja izjemnosti avtorjev v odnosu do estetske avtonomije dela in funkcije v skupnosti. Avtonomizacija umetnosti je ob koncu stoletja jasneje določala kriterije obravnave avtorjev in del, obenem pa je opazen tudi odmik od romantičnega pripisovanja središčne vloge umetniški izobrazbi pri oblikovanju osebne in kolektivne identitete. »Trezno obdobje narodovega življenja«, o katerem je leta 1888 pisal Hugo Badalić (1888: 30), ko je ugotavljal, da je zanos in gorečnost romantikov zamenjala »vztrajna marljivost« pri branju, objavljanju in proučevanju, je pomenilo, da je bilo mogoče kritično pisati najprej o Ivanu Gunduliću,²¹ nato pa tudi o na novo razglašenem očetu hrvaške književnosti Marku Maruliću.

Marko Marulić: očetovska figura in normiranje književnega polja

»Svečana proslava štiristoletnice hrvaškega umetnega pesništva v povezavi z obletnico rojstva njegovega utemeljitelja Splitčana Marka Marulića«²² je predstavila predpostavljeni začetek nacionalne literature sto let nazaj. Obenem je ta začetek povezala s čakavskim besedilom, kar pomeni, da se je zgodovina nacionalne literature znebila trdne navezave na štokavski standard²³ pa tudi

²¹ Stjepan Miletić poudarja, da Gundulić v *Osmanu* »naredi še zadnji korak k popolnosti«, »poleg ideje ljubezni in svobode ga navdihuje še tretja misel, ki je krona prejšnjih dveh: ideja Slovanstva. Z njo postane Gundulić ne le glasnik slavne prihodnosti v svojem stoletju, temveč tudi duševni oče naših ilirskih preroditeljev« (Miletić 1893: 414). S historizacijo Gundulićeve osebnosti in dela je relativiziran njegov simbolni kapital, premeščen je iz reda univerzalne estetske vrednosti v bližino (na novo vrednotenega) ilirizma. Miletić torej podobno kot drugi pisci literarnozgodovinskih in kritičnih pregledov tistega časa ravna enako kot Vlaho Bukovac s svojim *Preporodom*: revidira Gundulićevo mesto v zgodovini nacionalne književnosti.

²² Povabilo je bilo objavljeno v *Viencu* 29. 8. 1901. Povod za proslavo je obletnica izida *Judite*, ki jo je »v hrvaških verzih« Marulić napisal v čakavščini leta 1501, objavil pa leta 1521. Pozneje je bil med komemorativno slovesnostjo ob 400. obletnici pesnikove smrti leta 1925 v Splitu odkrit tudi spomenik Maruliću Ivana Meštrovića (gl. sliko).

²³ Upor proti centralizaciji in štokavski standardizaciji jezika je nastajal v središčih, ki so že pred ilirizmom razvila zavidanja vredno jezikovno in kulturno prakso: severno-

potrebe po postavljanju kanoničnega avtorja za temelj družbene spremembe. Status kanoničnega avtorja je zdaj ločen od statusa očeta književnosti, katerega prvotna vloga je legitimacija zgodovinskosti, trajnosti in kontinuitete nacionalne literature, zgodovine in kulture. Za Maruličev status očeta hrvaške književnosti je zdaj estetska odličnost njegovega dela manj pomembna kakor to, da je pisal v narodnem jeziku.

S prenosom težišča z Dubrovnika na Split in z baroka na renesanso je vse manj pozornosti namenjeno tudi sporom glede določitve pisateljve pripadnosti bodisi hrvaškemu bodisi srbskemu narodu. Pisatelj je zdaj jasno postavljen pod prapor nacionalne književnosti: z njim se istoveti trajnost skupnosti oziroma, kakor piše v povabilu iz septembra leta 1901 v reviji *Vienac*, trajnost izobraževalnega in domoljubnega dela, »težnja po dobroti, resnici in lepoti, ki veje iz celote naše lepe knjige«. Tudi ta komemoracija je vključevala postavitev spominske plošče, petje, banket in žive podobe. V nasprotju s prvotno osredotočenostjo na lik in delo avtorja, ki je bila značilna za Ilirce, je opazen premik pri sami svečanosti, v katero so zdaj vključeni tudi velikani nedavne preteklosti. Proslava Maruličeve obletnice oziroma hrvaške knjige je namreč prerasla v komemoracijo Avgustu Šenoi: **že prvega dne proslave so položili vence na grobove preroditeljev Petra Preradovića in Avgusta Šenoe**, tretji dan pa se je tisočglava povorka s pevsкими društvi na čelu sprehodila do **Šenoove hiše, na kateri so postavili spominsko ploščo z avtorjevo podobo**. Pevci so zapeli Šenoovo priljubljeno pesem *Glasna jasna*, ki je na spominski slovesnosti v Gunduličevo čast v Dubrovniku prebudila čustva in povzročila kršitev protokola. Množica je skandirala, vzklikala Šenoi, nato pa tudi kiparju Rudoflu Valdecu, književnikom in navzočemu Milanu Šenoi, ter zapela pesem *Lijepa naša* (Lepa naša). Sledila sta banket in zdravica, nato pa so na spomenike Andriji Kačiću-Mišiću in Petru Preradoviću položili lovorov venec. Slovesnost so sklenili v gledališču, kjer so izvedli uprizoritev dramatizacije Šenoovega romana *Zlatareva zlata* (Zlatarjevo zlato).

Marulič je ostal v okviru proslave: v govorih visokih povabljenecv in v živi podobi oziroma uprizoritvi, ki so jo po zasnovi Franja Markovića izvedli prvi večer v Narodnem gledališču. Igra se začne s prizorom, v katerem na ruševinah

hrvaška kajkavščina, področje Reke, Dalmacije in Slavonije (prim. Protrka 2008: 62–68). Z odpiranjem književnega kanona za čakavščino je v literarni zgodovini nastal prostor za književnost, pisano v narečjih, ki so bila z matrico, vzpostavljeno v času ilirizma, postavljena na rob literarne zgodovine.

Solina vile slavijo dom posestrime Hrvatice. Starec Marulić (Andrija Fijan), »shujšan in sključen, na robu groba, preiskuje grobove svojih slavnih prednikov« (Anon. 1901: 954). V sklepnih delih te alegorizirane gledališke uprizoritve je Marković vključil tudi akterje nedavne kulturne preteklosti: vila Hrvatica Maruliću kaže, kako so vilinske ruševine oživele: na desni stoji prestol, na njem sedi kraljica, naša pesem, na levi pa na odru stojijo Gundulić, Preradović, Mažuranić, hrvaški pesniki in velikani ter vile, v ozadju pri votlinah pa mrgoli naš narod: vse oči so uprte v kraljico hrvaške pesmi, iz narodovih ust pa privre navdušena hrvaška pesem.²⁴

Marulić v tej podobi deluje kot *exemplum*, s katerim uporabna preteklost motivira sodobnost: njegovo delo in predanost delujeta kot zgled sodobnikom. Tudi Dinko Politeo na podoben način kontekstualizira njegovo delo:

Hrvaška zavest se je začela prebujati že pred tridesetimi leti in tedaj smo že imeli hrvaško-dubrovniško književnost in ilirski preporod. Marulić tega ni imel. Tako ga moramo še bolj občudovati, saj je on, ki je zaradi svojih latinskih del znan po vsem svetu, začel pesniti v jeziku sužnjev. To je zahtevalo veliko duševnih moči, globoke ljubezni in trdnih prepričanj. Marulić se nam zato kaže kot pravi velikan tudi v moralnem oziru. Njegovega pesništva ne bomo enačili z Dantejevim. To pač ni mogoče. Toda kot oče našega umetnega pesništva je za nas naredil še veliko več, kakor je Dante naredil za italijanski narod. Marulić je potreboval veliko več domovinske samozavesti kakor Dante. Popolnoma se je moral emancipirati od latinskega vpliva, da bi zapel v narodnem jeziku. Dantejeva italijanščina je nastajala, se razvijala iz latinščine. Dante je razvijal, nadaljeval neki proces. Marulić ga je začel. (Politeo 1901: 844–845)²⁵

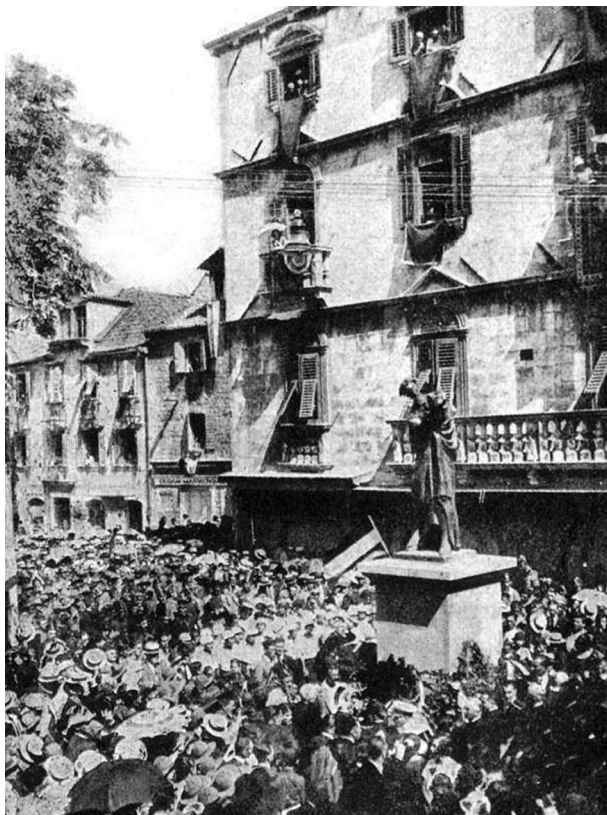
²⁴ Predvideni domet vzdušja slovesnosti, ki je bila skrajno nabita s čustvi, lepo izražajo tele besede: »Ko bi to bila podoba – prihodnosti!« (Nav. m.) Čustvenost je poudarjena v vseh fazah proslave: Šenoova vdova ne more zadrževati solz, množica ljudi poje in navdušeno pozdravlja sleherno javno dejanje, povorka (spontano?) pride pod okno bolnega starega Ivana Trnskega, ki so ga pospremili s pesmijo.

²⁵ Tudi Gjuro Šurmin jasno loči zgodovinsko vlogo od estetske veličine pesnikovega dela: »V nekaterih obsežnejših besedilih sem že podal svoje mnenje o Marulićevem ustvarjanju, ki v primeru njegovih del, napisanih v hrvaščini, ni takšno, da bi mu lahko preprosto izrekli vso hvalo in ga slavili. Popolnoma mogoče je, da se bo našel kdo, ki bo ugovarjal mojim pomislekom, ki zadevajo šibke plati poezije prvaka hrvaške umetniške knjige. Tudi sam bi si želel, da bi vse potekalo tako, da bi bili lahko tudi mi danes brez izjeme zadovoljni z Marulićem. Toda menim, da nam začetnika hrvaške umetne poezije ni treba slaviti zaradi posebne estetske in pesniške vrednosti njegovih stvaritev. Za našo književnost bi bilo žalostno, če v njej ne bi bilo opaziti vidnega napredka.« (Šurmin 1901: 855)

Svečana proslava Marulićevega jubileja je organizirana kot slavje, posvečeno trajnosti in kontinuiteti hrvaške knjige. S prepoznavnimi javnimi ceremonijami je hkrati opisovala tudi trenutno stanje v književnem polju. S tem ko so Marulića kot emblema postavili na zastavo narodne enotnosti in kulturne razsvetljenosti, so slavilci orisali tudi hierarhijo lastnih vrednot. V Marulićevi spominski slovesnosti ni bilo nacionalnih sporov, kakršni so izbruhnili leta 1893 pri postavljanju Gundulićevega spomenika v Dubrovniku. Po drugi strani so proslavo uporabili za legitimacijo lastnih kulturnih vrednot: idej in posameznikov znotraj polja. Ta vzgib je opazen že v javnem povabilu na komemoracijo pa tudi v organizaciji slovesnosti in v poznejših zapisih o njej. Gre za potrebo, da bi na različne načine, prek besedil in dogodkov, legitimirali in znova utrdili poetiko Starih, ki so jo v tem času zamajali novi tokovi in upor Mladih. Ta dinamika znotraj polja je postala še opaznejša v naslednjih letih, zato je tudi institucionalizacija Marulića kot »očeta književnosti« naletela na specifičen odgovor v pesmi *Oproštaj* (Slovo) Tina Ujevića²⁶, objavljeni v emblematični zbirki *Hrvatska mlada lirika* (Mlada hrvaška lirika) iz leta 1914 (prim. Milanja 2008: 80). Med zastavonošami, ki stojijo pod novim praporom z Marulićevo podobo in kljubujejo »dekadentni« kulturi Mladih, je tudi Jovan Hranilović, ki v zapisu o razpravi Mavra Šicerja omenja tudi proslavo, pri čemer oboje uporabi kot okvir za kritiko Mladih, pri katerih, kakor zapiše, »ni več najti tistega domoljubnega duha, značilnega za njihove neposredne predhodnike«. Zanj je »mlada 'moderna' uvozni artikel, ki je k nam zašel pod vplivom najnovejše findesieclovske poezije v Evropi«. V lovu na »zunanje uspehe v literaturi in v umetnosti« mladi rušijo »stare ideale in forme« ter se s tem pridružujejo »literarni veleindustriji«, ki »v besedi in delu izraža naslado v močnih občutkih«, in pozabljajo »pravila lepote močnega umetnika stare šole, pesnika Markovića« (Hranilović 1901: 972). Jovan Hranilović je razpravo in komemoracijo uporabil za utrjevanje položaja lastne skupine v kulturnem polju in za kritiko prišlekov (novincev), uzurpatorjev te moči in destabilizatorjev obstoječega stanja.²⁷

²⁶ V času italijanske okupacije Splita (1941-1943) je bilo ime pesnika na prednji strani spomenika spremenjeno v *Marco Marulo*, napis na zadnji strani »*Ivan Meštrović svoje djelo poklonio*« pa je bil izbrisan. Po vojni je bil sprednji napis obnovljen, na zadnji strani pa so bili izpisani verzi iz Ujevićeve pesmi *Oproštaj* (Slovo).

²⁷ Podobnih strategij uporabe simbolnega kapitala ustoličenih velikanov, kakršen je Avgust Šenoa, so se posluževali tudi nasprotniki naturalizma v znameniti polemiki v osemdesetih letih 19. stoletja (prim. Šicel 2000).

Otvoritev Meštrovićevega spomenika Maruliću v Splitu, 1925

S telesnostjo, emotivnostjo in množičnostjo spominske slovesnosti postanejo oblika »kolektivnih pripovedi« (Pennebaker in Banasik 1997: 4), znotraj katerih se kulturne in umetniške vsebine vpisujejo v ideološke in politične procese, ki zastavljajo »vprašanja o sedanjosti pa tudi o tem, kaj pomeni preteklost za sedanjost« (Hodgkin in Radstone 2003: 1). Pri tem ne gre le za kritično premišljevanje in javni govor o konkretnem dogodku, temveč tudi za to, »kdo ima pravico govoriti o preteklosti in na kakšen način lahko to počne«. To pomeni, da se znotraj samega polja delovanja uravnajo mehanizmi spomina in pozabe, ki ustvarjajo podobo zgodovine in sedanjosti, ki je sprejemljiva za skupnost in njene predstavnike. Produkcija diskurza o preteklosti in sedanjosti vpliva

tudi na organizacijo spominskih slovesnosti, zato so tako pomembni status govorcev, zaporedje in vsebina njihovih govorov pa tudi emotivni učinek, ki ga proizvedejo in ki homogenizira zbrano množico. Kakor poudarja Charles Turner, komemoracije vključujejo javne rituale in druga dejanja spominjanja pa tudi javne razprave o pomenu in smislu zgodovinskih dogodkov. Običajno so del širše mreže dogodkov, ki ima odločilno vlogo v zgodovini naroda (Turner 2006: 206, 208). Čustveni pomen dogodka in njegova dejanska narava dobijo prek slovesnosti nov smisel, ki je lahko postavljen v kritičen kontekst. Tako je prva Gundulićeva spominska slovesnost leta 1838 služila za oporo nacionalne legitimacije prek historizacije in kulturne emancipacije, pozneje, med letoma 1888 in 1893, pa je v politično in kulturno bolj profiliranem polju postala osnova za nacionalne spopade in apropiacije. Kakor komemoracija v spomin na Marulića iz leta 1901 tudi obe proslavi v Gundulićevo čast očitno vpisujeta splošno slovesnost v širši razsvetljenski projekt ohranjanja pismenosti, kulture in samospoznanja znotraj skupnosti, ki je na prapor lastnega napredka postavila podobo kanoničnih avtorjev.

Prevedla Varja Balžalorsky Antić

Literatura

- ANDERSON, BENEDICT, 2007: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma. Nova, razširjena izdaja*. Prev. Alja Brglez Uranjek in Andrej Kurillo. Ljubljana: Studia humanitatis.
- ANON., 1838: Dvestoletna uspomena Ivana Gundulića. *Danica ilirska* 4, št. 51, str. 201.
- ANON., 1901: [Opis svečanosti proslave 400-godišnjice hrvatske književnosti.] *Vienac* 33, št. 47, str. 952–955.
- [BADALIĆ, HUGO], 1888. »Tristogodišnjica poroda Ivana Gundulića«. *Vienac* 20, št. 2, str. 30–32.
- BENNETT, TONY, 1990: *Outside Literature*. London: Routledge.
- BOURDIEU, PIERRE, 1983: The Field of Cultural Production, or: The Economic World Reversed. *Poetics* 12, št. 4–5, str. 311–356.
- BÜRGER, PETER, 1985–1986: The Institution of 'Art' as a Category in the Sociology of Literature. *Cultural Critique*, št. 2, str. 5–33.
- HALBWACHS, MAURICE, 1994: *Les cadres sociaux de la mémoire*. Pariz: Albin Michel.

- HODGKIN, KATHARINE, in SUSANNAH RADSTONE, 2003: Introduction: Contested Pasts. V: Katharine Hodgkin in Susannah Radstone (ur.): *Contested Pasts: The Politics of Memory*. London: Routledge. Str. 1–21.
- HraniLOVIĆ, JOVAN, 1901: Njemački list o hrvatskoj književnosti. *Vienac* 33, št. 42, str. 972.
- JAMBREČAK, DRAGUTIN, 1893: Na palubi. Putni odlomci s dubrovačke slave Gundulićeve. *Prosvjeta* 1, št. 24, str. 462–463, št. 25, str. 492–495, št. 26, str. 523–524, št. 27, str. 541–542, št. 28, str. 555–558, št. 29, str. 573–574, št. 30, str. 587–589, št. 31, str. 603–604.
- JUSDANIS, GREGORY, 1991: *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MILANJA, CVJETKO, 2008: *Hrvatsko pjesništvo 1900.–1950.: novosimbolizam, dijalektalno pjesništvo*. Zagreb: Jerkić tiskara.
- MILETIĆ, STJEPAN 1893: Ivan Gundulić kao dramski pjesnik. *Vienac* 25, št. 26, str. 407–414.
- NORA, PIERRE, 1998: The Era of Commemoration. V: Pierre Nora in Lawrence D. Kritzman (ur.): *The Construction of the French Past*. New York: Columbia University Press. Str. 609–637.
- PENNEBAKER, JAMES W., in BECKY L. BANASIK, 1997: On the Creation and Maintenance of Collective Memories: History as Social Psychology. V: James W. Pennebaker, Darío Páez in Bernard Rimé (ur.): *Collective Memories of Political Events*. Mahwah (NJ): Lawrence Erlbaum Associates. Str. 3–19.
- POLITEO, DINKO, 1901: K 400-godišnjici Marka Marulića. *Vienac* 33, št. 42, str. 843–846.
- PROTRKA, MARINA, 2008: *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: FF Press.
- RAPACKA, JOANNA, 2002: *Leksikon hrvatskih tradicija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- RIGNEY, ANN, in JOEP LEERSSEN, 2014: Introduction: Fanning Out of Shakespeare. V: Joep Leerssen in Ann Rigney (ur.): *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Str. 1–23.
- SMITH, ANTHONY, 1997: The »Golden Age« and National Renewal. V: Geoffrey Hosking in George Schöpflin (ur.): *Myths and Nationhood*. New York: Routledge. Str. 36–59.
- ŠICEL, MIROSLAV, 2000: Polemike o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti. Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu 26, št. 1, str. 5–17.
- ŠPANIĆ, STJEPKO, 1893: Gundulićevo slavlje u Dubrovniku. *Vienac* 25, št. 30, str. 486–488.

- ŠTOOS, PAVAO, 1838: Govor prigodom svetkovanja dvjestoljetne uspomene Ivana Gundulića, dèržan u cèrkvi sv. Katarine, u Zagrebu dana 20. Pros. 1838. Danica ilirska 4, št. 52, str. 205–208.
- ŠURMIN, GJURO 1901: Marulićev hrvatski književni rad. *Vienac* 33, št. 42, 850-856.
- TURNER, CHARLES, 2006: Nation and Commemoration. V: Gerard Delanty in Krishan Kumar (ur.): *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*. London: Sage. Str. 205–213.